

INTERVJU SA ZURAFETOM BERIŠA - LJUŠAJ

Priština | Datum: 17. novembra 2021.
Trajanje: 75 minuta

Prisutni:

1. Zurafete Beriša - Ljušaj (Intervjuisana)
2. Anita Susuri (Vodila intervju)
3. Renea Begoli (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi deo

Anita Susuri: Gospođo Zurafeta, da li možete da se predstavite, da nam pričate nešto o vašoj biografiji. Onda za vaše mesto rođenja, datum [rođenja].

Zurafete Beriša-Ljušaj: Hvala. Prvo želim da vam se zahvalim za poziv. Hvala što ste izabrali moje ime od toliko puno posebnih imena. Različite istorije, različite biografije. Ja sam danas došla velikom radošću kod vas i pokušaću da ne izgubim sve reči o kojima sam mislila putem dok sma došla ovde i koje imam na umu.

Ja sam Zurafete Beriša-Ljušaj. Prvo prezime mi je Beriša. Rodila sam se i odrasla u selu Požar, jedno selo Opštine Dečana. Nije toliko daleko. U jednoj velikoj porodici, porodica koja je po tradiciji imala visoko školovanje. I ja sam kao devojka sa sela imala sreću da se školujem, dakle bile su 70te. Sve što sam postigla je zahvaljujući roditeljima koji su izabrali da se školujem među malobrojnim ženama tog vremena koje su dobile visoko obrazovanje.

Osnovnu školu na selu i onda sam nastavila srednju medicinsku školu, odkes farmacije u lepom gradu Prizrenu. Tu sam bila četiri godine. Nakon četiri godine, tada u Prizrenu nije bilo studija za farmaciju, u Prizrenu je bila samo srednja škola. Tu su se svi Albanci sakupili i svi koji su voleli farmaciju. Ali tu sam završila sa srednjom školom za farmaciju.

Anita Susuri: Gospođo Zurafeta, ako možete da nam pričate o detinjstvu, prvim sećanjima.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Hvala. Kao što sam i ranije rekla ja sam bila najmlađa devojčica u porodici i možda sam zato imala priliku da se školujem u to vreme. Ne znam! Jedno malo selo.

Anita Susuri: Koliko je dece bilo u vašoj porodici?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bilo nas je četiri dečaka, tri devojčice. Ja sam bila najmlađe dete i bilo je još tri brata koji su u to vreme studirali i zahvaljujući njima i roditeljima imala sam podršku, oni su uradili nemoguće da bih ja nastavila školovanje. Nakon osnovne škole, osam godina, roditelji su odlučili da ja

nastavim u lepom gradu Prizrena farmaciju. Mnogo im se zahvaljujem što su izabrali najlepší grad kako bi ja završila farmaciju.

Anita Susuri: Hoću da se malo zadržimo kod vaših roditelja jer ih pominjete, kako ih se sećate? Oca? Majke?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Moji su roditelji znali vrednost tada, vrednost školovanja, uradili su nemoguće. Bili su radnici, majka se više bavila ručnim radom, osim angažovanja s decom i porodičnih angažovanja. I tata, takođe, radio je na selu, u poljoprivredi, u građevini kako bi skupio novac da nas školuje. Bilo je tri sina i ja kao devojčica, četvoro dece kojima je morao da plati...

Anita Susuri: Da li se sećate vaše kuće kad ste bili dete i da li ste živeli u zajednici u to vreme?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Živeli smo u zajednici, velika porodica. Od kad se ja sećam i stric, moji stričevi su bili školovani i to je bio prioritet za mene. U porodici je bilo i doktora nauka. Tako da je bila jedna porodica koja je volela visoko školovanje, nije bilo dosta samo osnovnog obrazovanja, srednjeg obrazovanja i visokog obrazovanja.

Anita Susuri: Da li su se oni školovali negde, dakle, dok je bila Jugoslavija školovali su se i vani...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, bilo je i vani. Sigurno svi su pomagali jedan drugom što se tiče ekonomskih prihoda. Stric je doktorirao u Sovjetskom Savezu...

Anita Susuri: Da li se sećate neke priče kako je on otišao do tamo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: U... sigurno sa velikim pokušajima i žrtvovanjem jer je trebalo puno novca, ali je uspeo. I mi smo mnogo ponosni i za braću, jer ja sam rekla, nakon četiri sina sam ja i svako je završio studije u to vreme. Svako, počeci od prava, ekonomije, hemije, biologije. Tako da, meni nije bilo i toliko teško, nije mi bilo [teško] da nastavim njihov pravac.

Anita Susuri: Znam da ste se vi kasnije angažovali u neke svrhe što se tiče pitanja narodnog oslobođenja, ali interesuje me da li je toga bilo i ranije i vašoj porodici?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da sigurno, jer ja sam se inspirisala odnekud kad sam bila mala. Inspirisala sam se od porodice. To je bilo vreme kad se nismo pomirli sa srpskim režimom i ja sam videla od moje porodice, bila je velika porodica, naučila sam od njih i čitala i odlučila '82, '81. godine kad sam se i zatekla u Prizrenu, '82. je bila godišnjica demonstracija, Studentski pokret, i tu sam počela da budem aktivistkinja i da ja uradim možda neku najmanju stvar. Napori su bili a i želja da budem deo Studentskog pokreta. Tada...

Anita Susuri: Ali pre nego što nastavimo tamo, želim da se vratim na vašu odluku...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Naravno.

Anita Susuri: Ako možete malo više da nam pričate o toj vašoj porodici i ko je konkretnije bio angažovan, i u kakvim pitanjima i da li su imali problema sa vlastima u to vreme, jer je bilo i ljudi koji su bili progonjeni u to vreme. Dakle pričajte nam malo više o ovome.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Sigurno su imali problema sa vlastima, ne samo moja porodica, nego svaka porodica koja je gazila i prekršila vlast u to vreme je imala problem. Bili su udaljeni s posla, bili su politički progonjeni i imali su težak život, ilegalni život.

Anita Susuri: Da li su imali...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Imali su zatvorenike, krvave, maltretirane, ne samo moja porodica nego svi drugi u to vreme. I u mojoj porodici je bilo tortura, bilo je mnogo.

Anita Susuri: Ko je bio, na primer, ili da li se vi sećate neke priče?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ne sećam se priča jer ja sam bila malo manja u porodici. Ne sećam se puno priča, ali znam da, da, da su pocepali srpsku zastavu, pričali su o Republici Kosovo, stavljali su svakakve parole u to vreme. Jednom rečju hteli su republiku, napravili su revoluciju, pokušali su da naprave revoluciju. I to se sigurno videlo od vlasti tog vremena, koja bi te porodično kaznila, na lančan način te je kažnjavala. Ako je jedan iz porodice pao u oči [vlasti], cela porodica je loše prolazila jer je to išlo lančano.

Anita Susuri: Pričali ste mi o vašoj majci koja je radila i volela je da radi ručni rad, ali dali je to bilo profitabilni rad ili je radila iz zabave?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Profitabilni rad, profitabilni rad kao sve majke u to vreme odeća se obezbedila sa ručnim radom. Možda je tako bilo do 70ih. Tako da, ja u znaku zahvalnosti za moju majku i sve majke tog vremena, odlučila sam da napišem knjigu koju će te i vi imati u rukama. Kako bi ispoštovala sve albanske majke u to vreme i trudila sam se da se ne zaborave tradicije i običaji tog vremena, [ali] da ožive. Imajući u vidu da je omladina sad više usmerena prema socijalnim mrežama. Neka ostanu kao dokument oni običaji starih vremena, tradicija ima i priča, interesantnih priča. To sam uradila zbog ljubavi prema majkama i ženama u to vreme.

Anita Susuri: Vi ste mi pričali o mestu gde ste živeli, gde ste rođeni, i da ste otišli u Prizren da bi nastavili srednju školu. Odakle je kao prvo došla ta volja da nastavite sa farmacijom? Da li vas je neko savetovao, da li ste to voleli ili?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Faleminderit për pytyen. Ja sam bila mlada nakon što sam završila osnovnu školu. Bio je otac, braća koji su odlučili da ja odem za Prizren. Ako hoćeš da se školuješ tu je lep grad Prizrena i farmacija mi se dopala kao profesija. Tamo sam završila četiri godine, dakle živela sam četiri godina u Prizrenu. Međutim, nakon što sam završila srednju školu odlučila sam da studiram, nije mi

bila dovoljna srednja škola. Pošto nije bilo farmacije izabrala sam književnost i jezik u glavnom gradu, Prištini.

Anita Susuri: A kad ste došli u Prizrenu, da li je to bio prvi put da ste izašli van vašeg mesta?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bio je prvi put, kao devojka iz sela bio mi je prvi put (smeši se). To su ta sećanja jer je bio za mene tada dosta veliki grad...

Anita Susuri: Kakav je bio Prizren u to vreme?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Prizren je u to vreme bio jedan lep grad, međutim jezik nisam toliko shvatila jer u Prizrenu ima mnogih koji žive...

Anita Susuri: Koji pričaju drugim jezicima.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Koji pričaju i drugim jezicima, ima iz sela, malo težiji jezik. Meutim, ja sam naučila i svideo mi se. Onda sam četiri godine kao devojka bila tu, imali smo društvo, to je jedan lep deo života koji neću nikad zaboraviti.

Anita Susuri: Da li ste živeli pod kirijom ili kako?

Zurafete Beriša-Ljušaj: U [studentskom] domu. Bio je dom kod [Preduzeća] Farmakos, tada je bio Farmakos, jedan mali dom tu. Tu smo se družile sa drugaricama i živele smo lepo. I brat je bio student u Prizrenu u to vreme. On je studirao fiziku, tako da mi je bilo lakše da putujem sa bratom, onda da se vratim, svake drudge nedelje smo dolazili kod porodice kod roditelja. Da, to je bio lep deo, bio je dobar život.

Anita Susuri: Da li se desilo, dakle, kao mlada devojka da izlazite sa drugaricama, bila je čaršija ili negde da se šetate?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Nismo izlazile. Ne znam! Postojala je ona predrasuda da bi bila dobra učenica, dobra devojka moraš u gradu da izlaziš u uniformi, sa školskom uniformom. To su bila ta naša uverenja.

Anita Susuri: I još nešto što možete, na primer, da izdvojite ili neko iskustvo tog vremena? Na primer, kakvi su bili profesori? Da li su vas savetovali? Da li su imali...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Profesori su bili jako dobri. Mi smo mnogo toga naučili jer je bilo to uverenje da ako izgubiš godinu moraš ostaviti školu i mi smo mnogo učile, mnogo od straha da ako izgubiš godinu više ne možeš da nastaviš. Takav smo savet imale od roditelja. Tako da, završila se i srednja škola, lepo iskustvo, lepa sećanja, kao svi maturanti. Kao svi, ta generacija je ostavila lepa sećanja.

Anita Susuri: Sigurno ste imali autobus kao prevozno sredstvo za odlazak na selo. Da li ste često išli kući? Ili kako?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Kući sma išla svake dve nedelje, pešačila sam od sela Požar do Dečana, u Dečanu je bio autobus. Dečane, Đakovica, Prizren.

Anita Susuri: Koliko dugo ste hodali?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bilo je možda sat vremena pešačenja.

Anita Susuri: Da li ste uvek imali društvo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, imala sma brata. Prve dve godine sam imala brata koji je studirao fiziku. Kad je on završio studije dve godine je došao drugi brat koji se zaposlio u prizrenu u jednoj školi, jedno selo blizu Prizrena [kao] biolog. Tako da, četiri godine sam putovala sa braćom, nisam putovala sama. I to je bilo dobro za mene, bila sma sigurnija, bolje sam se osećala.

Anita Susuri: Da htela sma i da vas pitam, razumem da je vaša porodica bila školovana i viša što se tiče tog aspekta. Ali d aje bilo od meštana, od komšija nekih iritacija zbog devojaka koje su se školovale u to vreme?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ne znam, tada su bile '70te, možda ne toliko ako uporedimo sa '50tim godinama, one koje su se školovale pre mene je bilo malo, možeš ih na prste izbrojiti. Ali '70ih možda nije bilo tolikih predrasuda, bilo je malo predrasuda ali više je bilo zbog ekonomije. Ekonomske neprilike su uticale da devojke ne idu [na školovanje] i to im je ostalo celoga života kao neostvoreni san jer nisu mogle da se školuju. Jer su '70tih devojke bile slobodnije manje-više.

Anita Susuri: Kad ste završili školu u Prizrenu, da li ste se opet vratile na selo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da.

Anita Susuri: Onda, rekli ste mi da nije bilo, dakle, u tom okrugu dakle, da nastavite...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Studija za farmaciju nije bilo.

Anita Susuri: Kako je došlo onda do [studiranja] albanskog jezika?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Došlo je do albanskog jezika jer još ranije, ja, i tokom srednje škole sam se bavila pisanjem, poezijom. I da nastavim opštu medicinu nisam volela jer nemam toliko snage da dajem iglu, injekcije, [da vidim] krv. To nisam volela. Pobegla sam od medicine, jer farmacija i medicina nisu isto. Farmacija oporavlja sa lekovima, medicina sa iglama. Tako da sam bežala od toga. I roditelji da bi mi ispunili želju da ne ostanem samo sa srednjom školom, zahvaljujem im se i sad kad više ne postoje jer su mi ispunili mnogo veliki san, da ja studiram. I registrovala sam književnost i jezik,

sa voljom sam registrovala iako je bilo teško da pređem od medicine na književnost, ali imala sam volju i uspela sam. Međutim, tokom studija, tu sam onda imala, počela je jedna interesantna drama za mene. Bila sam nešto...

Anita Susuri: Pre nego što nastavimo o tome, dakle vi ste iz vašeg sela došli u Prizren koji je bio veći i razvijeniji grad. Priština se '70ih godina razvijala. Kako je prema vama to bilo? Gde ste stanovale? Sigurno ste stanovale u domu. Kkao je bio ceo taj deo? Grad? Centar?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ja sam '82. došla u Prištinu, tako da sam '82. bila u Prištini. Priština je bila drugačija, ali je bila puna života, puna živahnosti. Nisu bila ta mesta gde danas ulazimo da pijemo kafu. Tu gde smo se sastajali sa jedni-drugim i mogli smo da se sastajemo je bilo neko šetalište kako smo mi zvali. Šetalište gde smo se šetali. Šetalište. Tu su izlazili studenti, radnici, ljudi koji bi se osvežili uveče, više nego po lokalima.

Anita Susuri: Da li ste i vi šetali?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Izlazili smo. Kad sam otišla u Prištini za studije desilo se i da je mlađi brat bio student Ekonomskog fakulteta i opet sam bila sa bratom. Ali, dobro smo iskoristili, lepo smo iskoristili onaj deo studija, naročito prvih godina kad sam bila brucš i iskoristila vrlo dobro. Koliko se ja sećam, koliko ja znam kad sam bila mlada zadovoljavali smo se sa malo stvari, dovoljno nam je bilo to malo što smo kupovali. Možda smo jednom godišnje kupovale nešto lepo i bili smo mnogo srećeni sa tim što smo imali. Živeli smo jednostavno, ali dobro.

Anita Susuri: Sad me interesuje vaša priča kako je došlo do članstva u Ilegali¹? Kako je to išlo? Kako ste vi saznali rekli ste da je i porodica bila uključena, dakle to je bio pokret da se uradi nešto drugačije protiv sistema. Ali kako je došlo do te ideje?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Naravno, do toga nije došlo slučajno jer sam se ja sve vreme hranila patriotiskim osećajima, počevši od čitanja, od radova, od društva, od kolega i to nije došlo slučajno. Tako da, tada je bio taj poziv, '82. godina je bio poziv, "Domovina u opasnosti" a mi kao studenti želeli smo nešto da uradimo. Napravili smo revoluciju kada je otpor bio skoro zamrznut. Počeli smo sa skrivenim ilegalnim vezama...

Anita Susuri: Čuli ste preko svojih prijatelja ili kako? Da li se pričalo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Na početku se to govorilo u selu. U selu su se održavali skupovi, skupovi. Neko je psovao srpsku vlast jer maltretira i ubija studente, neko je psovao studente jer kvare red i spokoj tog vremena. Neko nije znao, neko se plašio, neko nije shvatio, neko se plašio. I bio je jedan kaos, bila je jedna magla dok se nije razjasnilo. Jer na početku ljudi, brzo se desila pobuna i Studentski pokret koji ulazi u istoriju, koji je potom doneo Oslobođilačku vojsku Kosova.

¹ Savez podzemnih militantnih grupa koje se bore za odvajanje Kosova od Jugoslavije i ujedinjenje sa Albanijom tokom Titove Jugoslavije.

Anita Susuri: Dakle, od sela je ovo počelo i tada ste već čuli da postoji jedan pokret...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, od sela, da. U svakom selu su održavani skupovi, vođene su konsultacije sa muškarcima sela: “Zašto se ovo dešava, odakle ovo dolazi...” Tako da, ovo je samo poprimilo ogromne razmere, svi ljudi su postali svesni. I ja sam bila, i ja sam bacila jedan mali kamen.

Anita Susuri: Kako se desilo da uđete u ilegalu?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da bila je godišnjica demonstracija ‘81, ja sam tada živela u domu, u Studentskom centru, u domu i normalno nije mi ništa pomelo, bez da saznam šta se desilo. I bila sam spremna da će se nešto desiti, bila sam spremna jer je i brat bio u pokretu i bila sam spremna da ako se nešto desi, znam šta da kažem, znam gde sam i dobro sam znala svrhu. Neću sebe da činim herojem jer mi smo tada bili jako mladi, bili smo studenti. Ali toliko koliko nam je srce kucalo imali smo volje i viziju za naše mesto. Bile smo jako snažne i vrlo dobro informisane. Znali smo cilj i znali smo kraj jer...

Anita Susuri: A na protestima dakle, vi ste mi rekli da ste bili deo pokreta Fortuna koji...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, da. Bila je mala grupa, tajna u to vreme i ja sam sačuvala moju [grupu] i zahvaljujući... i moja ćerka se zove Fortuna sačuvala sam to ime celoga života jer sam htela da to ime oživim. Tako da smo se mi dogovarali po skrivenim okupljanjima po Prištini i posle u Dečanu, na selu. Bila je to naša grupa koja... tu smo doneli odluke, tu smo diskutovale koji je sledeći korak. Tako da, strah je bio veoma veliki i pokreti srpske vlade su bili veoma veliki u to vreme, svi smo bili pod istragom. Ali volja, želja i strategija koju smo odigrale je bila važna.

Anita Susuri: Koje su bile vaše aktivnosti? Šta ste radili? Znam da je bilo pisanja nekih parola “Kosovo Republika”, ako možete malo više da nam pričate o ovome?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ti si sigurno informisana jer imaš i knjigu objavljenu od Teute Hadri. Tu su neki intervjui, tu je svaka od nas jer ilegala je velika. I Teuta se potrudila da sve uvede u knjizi i vi ste tu našli moje ime. Mnogo vam se zahvaljujem što ste mi dali priliku da budem deo tih posebnih ljudi. Jer u to vreme nije bilo lako za jednu devojkicu, da se devojkica uhapsi to je bilo, sigurno je za naše majke bio jedan veliki udarac jer nisu znale kako ćemo izaći i kako će sve ići.

Anita Susuri: Da li možete da nam ispričate kako ste ušli u ilegalu? Kako ste saznali za taj pokret?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Pa kad ste već našli moje ime kod ove knjige aktivnosti žena Ilegale za oslobođenje otadžbine onda ću malo više pričati o ovome. Ime Ilegala je došlo posle rata, dakle tada je bila Pokret studenata dok smo ime Ilegala postavili nakon rata jer smo bili ilegalci. Što znači da smo bili skriveni. Sve se razvijalo u tajnosti jer je takav format bio i tako je bilo... održavali su se tajni sastanci, svaka je znala rizik koji može da se desi. Bile smo mlade i možda se nismo plašile rizika u to vreme jer smo bile mlade.

Tako da, više po demonstracijama, u dmeostracijama su izašli svi studenti, naročito ispred domova. Bili smo vrlo dobro organizovani, svi smo poštedeli jedan drugog, to je važno reći. Mnogo smo poštedeli jedan-drugog. “Kosovo Republika!”, “Hoćemo slobodu!” Te parole su poznate za sve. Te parole o kojima pričamo su poznate i u istoriji. Ja sam izašla sa drugaricama ispred dvorišta stduentskih domova. Sastala sam se i sa bratom, sastala sam se sa puno drugarica, sa puno kolega. Nisam znala da nas slikaju, u svakoj poziciji jer su policijske mere bile veoma stroge. Bili su izuzetno stroge. Tako da, ušli su nam u trag i posle nekog vremena su uhapsili mene, mog brata i jednu drugaricu. Troje nas odjednom su uhapsili. I onda su počele torture, pod istragom neko vreme dok su odredili zatvorske dane [kaznu].

Bio je to veoma, veoma užasan period, zato što si morala da znaš o čemu pričaš. Problem je bio da zaštititiš i druge, problem nije bio kod mene. Ja, ja gde sam. Ja sam znala da sam u njihovoj ruci ali problem je bio kako da zaštitim druge. To je bilo mnogo važno. O tome sam se ja brinula. I u žestokoj borbi, u krvavoj borbi, uhapsili su nas. I sećam se jednog dela jer je moj brat bio tri godine stariji od mene, imao je više iskustva. Ja sam više od njega naučila i tokom istrage ja se sretnem sa mojim bratom on je imao zavezane ruke, ja sam imala zavezane ruke, i jedna ruka mu je bila [zavezana za ruku] druga i sećam se kad mi je on rekao, rukom mi je objasnio da ne pričam {opisuje rukom}.

To je momenat koji neću da zaboravim jer sam bila mlada, možda bi i progovorila, možda bi i sve ispričala jer kad te tuku sve se može desiti. Međutim, sećam se da je brat bio tri godine pre mene i bio je hrabriji, bio je više... i kaže mi: “Ne govori!” Samo se toga sećam. I to je bio jedan, to je bio jedan veliki poklon u životu za mene jer to me je učinilo ovo što jesam i učinilo me mnogo jakim taj momenat da ja ne dam imena, da ja budem jaka. Jer bi možda i progovorila jer sam bila mlada i nisam... tako da, to je rezultiralo...

Anita Susuri: To vam je rekao kad su vas uhapsili?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Niko od mojih saradnika se nije uhapsio, nikoga nisu uhapsili jer smo blokirali ta imena jer su nas mnogo maltretirali i svrha je bila da ne pomenemo imena. I to je bila najbolja stvar na svetu, u životu koja mi se desila.

Anita Susuri: To su vam rekli kad su vas uhapsili ili? Brat?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Uhapsili su nas, bili smo pod istragom ispitivali su nas. Odvojili su žene na jednom mestu, muškarci na drugom, nismo bili više zajedno. Nismo više bili zajedno, nismo više bili zajedno. Brata su odveli sa muškarcima, mene sa ženama. Bila je grupa, bila sam tu sa puno drugarica... iz Gnjilana sam više imala [drugarica], imala sam iz Suve Reke. Tu je svaka bila krvava. Svaka je bila kako su ih uzeli iz ulice. Ne znam, bilo je to novo iskustvo, bilo je to nešto zanimljivo. I tokom vremena dok smo bili pod istragom tu sam srela brata izdaleka i samo, i u vrlo malim mogućnostima uspeo je da mi kaže: “Nemoj pričati!” To je nešto najbolje.

Anita Susuri: Vi ste uhapšeni...

Zurafete Beriša-Ljušaj: 11. marta.

Anita Susuri: '82, dakle bio je...

Zurafete Beriša-Ljušaj: '83, 11. mart '83. 11. mart bila je godišnjica demonstracija 1981. godine.

Anita Susuri: Pre svega šta se desilo? To je bila organizacija koju ste vi...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bila je godišnjica demonstracija. Bila je masovna demonstracija, bila je jedna mnogo velika demonstracija, tu nas je bilo puno ostatak istrage je bio užasan. Pod istragom je bilo užasno jer je bilo velikih provokacija. Bilo je velikih provokacija. Bilo je slučajeva kad su snimali ljude kako se deru, kako maltretiraju ljude. Snimili su i rekli su mi: "Ovo je tvoj otac", i, "samo vas jedan zid razdvaja s ocem i to je glas tvog oca". I u tim momentima ti nisi mogao da znaš, da li je to glas tvog oca ili od koga. [To su radili] Da bi mi od straha otkrivali imena. Njihova je svrha bila da otkrivamo imena. Ja kao Zurafeta nisam bila interesantna, kao osoba. Mene su kao osobu uzeli, ali ja imam još mnogo iza mene, mogu dati mnogo imena. I ta imena sam mogla da dam od straha, od straha što su mi doneli ta snimanja, rekli su: "Ubili smo ti celu porodicu. Brat koji je bio s tobom smo ubili, ubili smo ga. I brat je sve rekao o tebi, ti ništa ne pričaš o njemu". Dakle, to su bila provokativna pitanja.

Anita Susuri: Dakle, bilo je i psihičkih i fizičkih maltretiranja?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bilo je, obe su bile. Ali ja sam čula glas koji... do kasnije nisam znala da to nije tata. Do kasno sam ja mislila da mi je tu otac i da mi je porodica tu. Bilo je raznih maltretiranja: "Ti ako nekad izađeš živa oдавде, s tobom neće niko pričati. Ti ćeš biti jedna devojka". Prošlo je možda mesec dana kako sam se verila i imala sma i druge torture. Pričali su mi da: "Verenik te neće uzeti i ti si ukaljala porodicu", i te stvari koje su bile veoma strašne.

Ja sam mislila da mi niko od porodice nije živ, nisam znala. Bilo je drugih prilika kad su mi rekli: "Ako to progovoriš, mogu da ti spasim porodicu", bilo je i takvih slučajeva. Bili smo grupa, ali ono što je ispalo dobro od svega ovoga je što su nas ispitivali sa celom grupom drugarica, koje ja mnogo volim i pozdravljam ih danas, one su moje najbliže prijateljice i znam da one imaju kapacitet da rade dobre stvari. Nadam se da su dobro sa porodicama nakon ovoliko godina. Mnogo smo podržavale jedna-drugu. Nas i kad su maltretirali kad su nas doneli... i nismo pričali o tome šta su nam radili policajci i specijalne jedinice iza zidova, nismo pričali.

I pitali smo: "Zašto imaš te tragove? Zašto ti je kosa takva?" "Ma ništa", nismo plašile jedna drugu. To je najbolja stvar koju smo uradile. Mi smo mnogo čuvale jedna-drugu, to je lep deo koga se ja sećam jer nismo više mislile o sebi nego smo mislile i za drugarice tu. Meni su mnogo pomogle drugarice sa kojima sam bila, mnogo su mi pomogle. Bila sam mlađa od njih što se tiče godina, ali sam mnogo naučila od njih. Nadam se da sa dobro i da im je porodica dobro jer one... mnogo sam naučila od njih i dale su mi snagu. Znam ih sa imenima, možda postoji i knjiga o njima, zahvaljujem im se mnogo.

Drugi Deo

Anita Susuri: Mitrovački zatvor u kome ste bili je bio ozloglašen, mislim da je imao direktora koji je bio Šemsedin [Šerafedin], takođe je bio ozloglašen. Interesuje me, uslovi su sigurno bili teški. Šta ste vi videli? Kako vam je bilo u toj ćeliji? U tim sobama? Te njihove kancelarije?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, pričaću o ovome. Kad ste već našli moje ime upravo u toj knjizi i to je razlog što ja, što ste me vi izabrali da dođem ovde. Biću vrlo jasna i trudiću se da ispričam što više priča. Jer čovek živi da se ispovede, dakle živi da bi ostavio neki trag. To je izraz koji često koristim: “Živi da bi ostavio trag”. I ja sam danas mnogo srećna što ste me zvali da ostavim neki trag, da ostavim malo istorije. Dakle, nakon toliko godina ove stvari su bitne za vas. Okružni zatvor bivša Titova Mitrovica, ja uvek kažem bivša Titova Mitrovica jer su tada namerno to ime dali Titova Mitrovica, dakle to kažem namerno da bi se znalo.

Zašto je Mitrovica danas veoma loše? Zašto je danas Mitrovica podeljena? Nije slučajno podeljena Mitrovica, jer se tada zvala Titova Mitrovica. Nije se zvala Titova Peć ili Dečane ili Prizren, nego baš Mitrovica. Ima nešto u tome. Taj zloglasni zatvor je bio okruglog oblika, tako su nam rekli. Ali kad sam ja ušla mislila sam da ima samo mladih devojaka, ali tu sam videla da je bilo i starijih [žena]. Međutim, uz pomoć mojih drugarica koje su me tamo dočekale, uz njihovu pomoć smo prevazišle najteže trenutke, savladale smo ih. Nismo prešle, nego prevazišle. Uvek uz pomoć jedne-druge, uvek smo savetovalе jedna-drugom, uvek smo davale snagu jedna-drugom, hrabrost jedna-drugom, jer inače nisi mogla da budeš toliko jaka jer sama ne možeš uspeti unutar tih četiri zidova.

Bilo je i slučajeva kad su te samo ostavili, ali ja sam tu mnogo toga naučila, tu sam učila jednu školu. Tih dana sam učila školu i videla sam dosta snažnih devojaka koje su ostavile utisak na mene. Mnogo je zanimljivih slučajeva koji su proizašli iz tih dana koje nikada neću zaboraviti. Ima interesantnih momenata, ima... ja sam odlučila da 2021. objavim knjigu i nakon mnogo godina sam skupila hrabrost da objavim jednu knjigu. Jer je teško da objaviš knjigu, jer se plašiš kako će izaći, kako će čitaoci to prihvatiti, ali kolege i porodica su mi pomogli da prevaziđem taj strah.

I u toj knjizi piše jedan deo, jedan dan u zatvoru, jedan veoma poseban dan u zatvoru i važno je da se zna. Jer ću to verovatno raditi kao dramu jer su događaji u toj knjizi iskreni, dakle oni su... jedan deo je vrlo interesantan postavila sam na Facebook-u, interesantno je kad smo jedan dan, naslov je: “Devojke sa štiklama”, to je deo u knjizi kojem sam ja sama dala naziv i nikad neću zaboraviti. Neke su zaboravile. Onda sam pričala sa drugaricama na Facebook-u, sastale smo se nakon mnogo godina zahvaljujući društvenim mrežama i našla sam našu mrežu tako sam saznala gde smo i razotkrila sam mnogo sećanja.

I danas postoji ta mreža, ako potražite naći će te. Priča se o našim životima, šta smo postigle sa porodicom i gde živimo. Većina živi vani. Kad sam ih pitala rekle su: “Mnogo ti hvala što si me podsetila na taj dan”. Dakle, zašto je dobilo ime “Devojke sa štiklama”, nije da u zatvoru ima štikla, nije da smo ušle u zatvoru sa štiklama. Uzeli su nas tako kako smo bile kući, na ulici, na fakultetu, u biblioteci, iz porodica su nas uzeli. Međutim, jedan dan jedna drugarica iz Gnjilana, malo starija od mene mnogo je

bila sposobna i dobra, [iz] Prilepnice iz Gnjilana. Ona je u toj knjizi sa imenom. Rekla je: “Danas”, rekla je: “ćemo uraditi jedan drugačiji hod”. Kad kažem hod moram da objasnim vama kao mladim devojkama da smo jednom na dan izlazile u dvorište da uzmemo malo vazduha, to je bilo kao pravilo zatvora.

I tu sigurno sa vezanim rukama, morale smo da se šetamo po improviziranom dvorištu. Tu su bili stražari, oni stražari gore {obnjašnja rukama} pratili su nas i bile smo postrojene jedna za drugom. Rekla je: “Danas ćemo obući cipele sa štiklama”, “Zašto?” Mi joj kažemo: “Zašto? Čemu to?” Rekla je: “Znam ja zašto”. Neke smo imale cipele sa štiklom, neke. Čak se sećam da je ona imala veoma lepe cipele. Ja sam je pitala: “Gde si ih kupila?” Bile su crvene sa trakom. Rekao je: “Kupila sam”, rekla je: “sa mojom ušteđevinom”, ali rekla sam: “Kako su ti lepe cipele”, ne znam svidale su mi se. Samo što ih je kupila. Bile su nove, rekla mi je kako je kupila sa ušteđevinom jer u tom predelu duvan², mnogo gaje duvan u tom delu Gilana i sa tim novcem... mi smo rekle “Dobro”, i odlučile smo da sve obujemo cipele sa štiklama.

Pre engo što smo izašle doneli su nam hranu, doručak, malo hleba, malo sira, malo soli, malo šećera, malo čaja. Dakle, hrana za doručak je bila slaba ali bile smo mlade i hrana nam nije ostavljala neki utisak ionako nismo imale apetit jer smo bile mlade. I izašle smo u dvorište, međutim koji je cilj cipela sa štiklama naučile smo kad nam je rekla: “Hodajte svaka u istom ritmu”, rekle smo: “Koji je to ritam?” Rekla je: “Hodaćemo [marširaćemo] vojničkim ritmom”, što znači vojni marš, rekla je: “Jer cipele sa štiklama odjekuju jače, i svaka će imati isti ritam”. Rekle smo: “Okej”, i izašle smo.

Počele smo u dvorištu, i bio je jedan vojnički ritam i to je bio jedan *bum* {onomatopeja}, bilo je nešto neočekivano za stražare gore. Međutim, mi smo počele sa tim zamahom da hodamo i niko na svetu nije mogao da nas zaustavi, ne što smo bile toliko hrabre, nego nam je došla znači neka mladalačka snaga. Mi tog dana nismo bile uplašene i svaka od nas je hodala u vojničkom ritmu {opisuje rukama}. Mislim da je to odjeklo po celom zatvoru taj dan. Taj odjek se čuo veoma visoko. Stražari nisu intervenisali dok nismo završile. Ne znam. To improvizirano šetalište je bilo okruglo, shvatile smo da su gore na drugom spratu bili uhapšeni muškarci, momci. Mi smo bile sprat niže, shvatile smo da je gore bilo muškaraca jer unutar četiri zida ti nisi imao nikakvu informaciju. Ali shvatile smo da ima muškaraca.

I iznenada čujemo jedan glas odozdo, kaže: “Vi ste vojska Kosova. Vi ste vojska albanskog naroda”. Jer to je podsećalo na vojsku i to je za nas bilo mnogo. Dakle, zamisli ‘83. godina da se priča o vojsci, to je bilo mnogo rano. m’u folë për ushtri, ishte shumë herët kjo. Nakon toga iznenada neko baci jedan papirić. Bio je maj, možda kraj aprila, u maju je već sunce počelo, zraci sunca su već izašli kao u ranom proleću. I neko baci odozdo, taj papirić je sigurno bio [pocepan] papirić iz kutije cigara jer papir tu nije bio dozvoljen, možda olovka ali papir ne. Pocepao je ic cigara i napisao, nismo znali šta je pisalo na papiriću, samo smo videli da je taj papirić pao i mnogo je svetlio.

² Duvan ili duhan se odnosi na više od 70 vrsti biljaka iz roda *Nicotiana* familije *Solanaceae*, kao i na proizvode koje se prave od osušenih listova duvana, kao što su cigare i cigarete, duvana za lulu, duvana za žvakanje i aromatični duvan za nargile.

Šta da mi radimo? Bio je drugi izazov šta ćemo mi sad i mi smo jedna drugoj znakovima rekla da hodamo u pravcu papirića kako bi ga zgazile da ne svetli da ne bi videli stražari. Da zaštitimo onoga ko je bacio, moramo ga zaštititi. Jer mi smo bile svesne da taj koji je bacio papirić, da će naći tog ko je bacio papirić i ko zna kako će on završiti. Ali šta ćemo sad mi, kako ćemo se snaći da zaštitimo njega i nas. Svaka koja je prolazila je zgazila kako ne bi svetlilo, da ne bi palo u oči. Jedna koja je bila niža od nas imala je sreće i spustila se i uzela papirić. Jedna koja je bila niža da je ne bi stražari primetili.

Međutim, ona koja je uzela papir je bila pod rizikom, kako da ona prevaziđe taj rizik? Sve smo se sporazumevale samo očima i ona brzo uzme papirić i stavi ovako ruku {sastavlja ruke iza leđa} i da drugoj iza. Dakle, to je bila naša strategija. Zaustaviću se malo u ovom delu jer je vrlo interesantno. Niko nas nije naučio kako da se mi ponašamo tu, ne znam, sam život i momenat nas je naučio. Život nas je naučio. Mi nismo znale kako da se tu snađemo. Sam život nas je naučio i taj papirić smo dale jedna-drugoj i taj papirić je stigao do sasvim druge [devojke]. Stražar je to primetio.

I kad se završila ta šetnja to što smo radile u krugu, to smo svaki dan radile, to je bilo zatvorsko pravilo i zaustavili su tu koja je stala da uzme papirić, stražari su je zaustavili. Rekla je: “Ja nemam”, kontrolisali su je, nije imala. Onaj nije, nije mislio logično da je mogla nekome drugom da da papirić i tako smo mi spasile taj papirić. Spasile smo taj papirić dok smo ga smestili i bile smo najsrećnije devojke na svetu zato što smo spasile taj papirić. I ušle smo uplašene, svaka “bez kapi krvi”³ od straha. Nije da smo se plašile tu zbog sebe. Ne znam taj dan nismo bile uplašene možda i ta šetnja ali htele smo da papirić sakrijemo, da se ne zna čiji je.

I uzele smo pročitale, svaka od nas ali sa strahom jer je bila jedna rupa kroz koju su špiunirali, mi nismo mogle da vidimo šta se vani dešava i onda smo se plašile te rupe. Uzele smo taj papirić i pocepale na nekoliko delića i htele smo da bacimo, da bacimo u smeće. Tu nije bilo smeće nego je bio kontejner gde smo mi vršile nuždu i... takav je zatvor. Rekla je: “Ali ako tu bacimo” jedna od drugarica je rekla: “ako bacimo tu i dođu vide to onda će sve nas maltretirati”.

Taj papirić nije bio veliki {objašnjava rukama}, šta sad da radimo? “Da li da progutamo svaka od nas delić papirića?” I svaka od nas je progutala deo papirića kako bi izgubile trag. Jer je tu bilo i ime i prezime nekoga, začuđujuće je što je napisao i ime i prezime. I mi smo izgubile trag tog papira, izgubile smo trag. Dakle to je istorija “Devojaka sa cipelama sa štiklom” koju ja neću nikad zaboraviti. Na knjizi su i imena i bilo je interesantno jer ‘83, da čuješ vojničke korake je bilo dosta rano. Dakle, kasnije su doneli Oslobođilačku vojsku Kosova. Ohrabrine smo, mladalačka hrabrost koju je svaka od nas verovatno imala.

Anita Susuri: Da li je posle bilo posledica?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Taj dan ne. Taj dan je tu počeo i tu se završio i nismo imale posledice jer smo izgubile trag. Druge posledice su bile... svaki dan smo bile, svaki dan je bila neka istorija tu. Dakle, tu je bilo nekih istorija, bilo je kad, kad smo uzele tanjir i na tanjiru smo našle ime i prezime i onda su

³ Albanski narodni izraz.

maltretirali svaku od nas: “Šta je to ime?” Mi smo snake ko je ona, ali nismo pričale. “Gde si ti bila kad je ona napisala ime?” “Ne znam ko je napisao”. Ali maltretirali su nas. Htele smo da svaka od nas ostavi tragove u toj sobi, da ostavimo malo istorije.

Neko s nečim, neko sa nekim tekstom, neko... ja se sećam kad sam ušla u zatvor rekli su: “To je bila soba Šote Galjice”, od Drite Kući, nju su zvali Šote Galjica⁴. U kontaktu sam sad nakon mnogo godina sa njom. Tako da, ostavile su tragove, svaka je ostavile tragove u toj sobi. Dakle tu smo ostavile trag. To je bio jedan interesantan deo. Onda su se stvari promenile, kad smo mi izašle iz zatvora, stvari su se promenile, bile smo progonjene...

Anita Susuri: Kako je proteklo suđenje i koliko ste bilu u zatvoru?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bile smo progonjene. Nakon izlaska iz zatvora nismo imali dozvolu za rad, nismo imali dozvolu da se krećemo, nismo imali dozvolu da imamo kontakt sa drugim ljudima, bili smo porodično progonjeni. Sećam se jedne farmacije u gradu Dečanu, farmacija, bolje reći apoteka. I meni nije bilo dozvoljeno da tu radim, nismu mi dali da radim, bila sam bez posla. I izađe jedan konkurs za tehničara farmacije, a ja nisam imala dozvolu da radim. Otišla sam u Mitrovici da radim tu su me primili, radila sam dva meseca dok nisu dobili moje podatke. Kad kažem podatke hoću da se istaknem da je u to vreme opština, mesto gde si živeo sakupljao tvoje podatke. Ako si ti bila uhapšena ili progonjena, išli su u drugoj opštini i dakle tebe su udaljili od posla. Tako da, nastavila sam sa studijama jer... i život tada nije bio lak jer su ljudi bili drugačiji naročito prema meni kao žena. Ne znam!

Bile su te predrasude ona je bila sa policajcima, bila je u zatvoru, bile su te predrasude. Neko me je voleo, neko nas je voleo, ali neko: “Ona je drugačija”. Dakle, naše ime je bilo: “Ona je drugačija”, ne znam zašto. Rekli su nam: “Ona je drugačija”. Dakle, život za nas nije bio lak, nije bilo lako. Bilo je... tako da, sa svim ovim se život nastavio. Onda je i aktivnost nastavila, naravno da smo nastavljale kao još jače, bile smo još jače i još organizovanije. To je uticalo da mi još više ojačamo i sa punom odgovornošću mogu da kažem da smo u zatvoru ušle manje svesne a izašle kao još veće patriote. Tu smo videli nepravdu. Zašto to kažem? Jer sam tu videla kako stoje stvari. Tu sam videla još više nepravde nego kad sam bila mlađa, dok nisam ušla u zatvoru.

Tu smo postale jače, odatle smo izašle još jače. Pokušajući da nam učine loše, da nas unište, da nas oslabe, ali mi... oni nisu znali da smo mi izašle još jače. Oni su samo ojačali... ljude koje su uzeli, koje su maltretirali, koje su hapsili, samo su uticali da postanu jači. I mi smo nastavile sa grupom drugarica smo nastavile aktivnost. Naravno, u još težim okolnostima, jer smo neprijatelju već zapeli za oko, sada su već znali ko smo po imenu. Tako da, aktivnost nije stala i kad sam postala majka sa decom. Ne zato što uzdižem sebe nego sam ušla u taj red sa mnogo drugarica i svaka je održavala jedna-drugu dakle pod ruku. Tako da, ja se sećam i kad sam ostavljala malog sina, taj deo je mnogo interesantan.

⁴ Šota Galjica (alb. Shote Galica; Radiševo, 1895 — Fuša Kroja, 1927), rođena kao Čerima Radiševa (alb. Qerime Radisheva), bila je albanski kačak iz Drenice, koja se, zajedno sa mužem Azemom Galjicom istaknutim albanskim kačakom, borila protiv srpske vlasti na jugu Kraljevine Srbije, tj. u oblastima na granici sa Albanijom nakon Balkanskih ratova 1912. godine.

Anita Susuri: Koliko ste vremena proveli u zatvoru i kakvo je bilo suđenje? Kako su vas oslobodili? I kako ste doživeli tu vest izlaska [iz zatvora]?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ne znam, mi smo tu bile s vremena na vreme. Izašle smo. Kad sam izašla znam da je došao otac i uzeo me je, otac je bio star. I znam da mi je rekao [policajac]: “Ti ćeš opet doći”, dakle to su bile njihove provokacije. I ja sam kao mlada devojkica nosila pletenicu i znam da su mi psovali i pletenicu koju sam imala. Ne znam zašto možda im se učinio kao neki simbol, kao mlada devojkica. I bio je neki drugačiji život. Onda smo se plašile od... u njihovom oku je pao svaki pokret. Jedno vreme sam malo došla sebi, odmorila sam došla sam sebi. Onda smo nastavile studije sa svim drugaricama, trudile smo da savladamo, da to savladamo jer si ti već upala u njihovim očima.

Tako da, prevazišle smo to dobro, zahvaljujući, zahvaljujući roditeljima, prijateljima, prijateljicama. Onda je život tekao dalje došlo je vreme porodice, dakle vreme ravnoteže, jer je porodica ravnoteža, taj deo [osnivanja] porodice. Ali ja sam uvek imala volju da nešto uradim. Sećam se kad, kad... jer sams e posla udala u jednom selu, postala sam snaha u tom selu i bilo je malo tee kad postaneš snajka, bila si snajka to je nešto drugačije. Međutim, bila je jedna velika demonstracija u Dečane, sećam se, i ja sam imala dva izazova. Prvi izazov je bio kako da kažem svecrvi i svekru da ću ja ići do Dečana, jer su oni bili stariji i nisu razumeli zašto. Drugi izazov je bio kako ću hodati i kako ću se pridružiti demonstraciji.

I ja sam ostavila malog sina. Otišla sam peške iz sela do Dečana. Bila je najrizičnija demonstracija, bila je. Bili smo opkoljeni. Nisam znala da li ću uspeti da se vratim, ili neću. Tu sam shvatila da sam ostavila jednu malu bebu i da više nisam ona devojkica tokom studija, ostavila sma iza sebe i jedan život, jedan dah koji sam ja donela u život. Bio je to nezgodan trenutak neko vreme jer sam imala i odgovornost prema sinu. Taj dan se ništa nije desilo, rekli su nam da će sve da nas unište taj dan: “Sve ćemo vas eliminirati”, “Opkoljeni ste tenkovima”. Srećom nije se nešto loše desilo i ja sam se vratila.

Ali, dok sam se vraćala celim putem sam mislila: “Pa kako da kažem svekru i svecrvi gde sam bila”, kako da se obrazložim. I jedna drugarica kojoj se mnogo zahvaljujem, je rekla: “Ja”, rekla je: “ću ti pomoći. Ja ću doći s tobom”, rekla je: “objasni ću im i neću te pustiti da uđeš sama tu”. I ona se odvojila od svih drugarica, došla je samnom. I ja nađem svekra na vratima sa mojim sinom koji čeka svoju mamu. I kaže: “Gde si bila toliko dugo, zašto si toliko zakasnila?” Ona drugarica se umeša da neko obrazloženje. To je bio nezgodan trenutak jer nisam imala kako da se obrazložim, jer je bilo malo tabu da kažeš svekru da si bila na demonstracijama, otišla sam. Rekao je: “Ja znam da si takva, ali da ostaviš bebu”, bilo je malo teško jer sam bila mlada, mlada majka. Bila sam mlada majka i možda je trebalo da me neko savetuje jer sam imala malog sina.

I tako taj dan sam se zamalo spasila. Spasila me ta drugarica i taj dan taj momenat je bio jako nezgodan kad sam izašla, mnogo, jer nisam znala rizik. Ne samo ja, nego svaka moja drugarica je bila takva. I ona koja me je dovela do tu je uradila nešto izvanredno, jer ja neću nikad zaboraviti što me je obrazložila. Svekar je bio jako dobar i svecrva, dobra porodica. Ali, da jedna snajka napravi te korake je bio tabu u to vreme. I to je deo jedne interesantne istorije koju neću nikad zaboraviti.

Anita Susuri: Kako ste se upoznali sa vašim suprugom?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Na drugoj godini fakulteta pre nego što su me uhapsili ja sam se upoznala, verili smo se. On je bio student Medicinskog fakulteta, ja sam bila studentkinja i tako smo se upoznali na fakultetu, na [studentskom] domu.

Anita Susuri: Da li je i on bio u ilegali?

Zurafete Beriša-Ljušaj: I on je bio. Tu smo se upoznali, nakon nekog vremena smo se verili onda su stvari tekle, došlo je do porodice. Osnivanja porodice.

Anita Susuri: Čuli smo da su se ljudi devojke i muškarci koji su bili u ilegali venčavali jedni za drugo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, bilo je. To se zove drugar iz ideala [cilja]. Mi smo tada to zvali drug ideala, što znači da samo imali isti ideal. Tada je postojao jedan ideal i da tačno je da je ljude spajao taj ideal, ideal ih je spajao. Tada je bio jedan ideal. Tako da, nakon rata je taj ideal izbledeo, sada je stranka. Dakle stranka je ta koje je ljude odvajala po strankama. Tada, nije bilo stranaka, bio je jedan ideal. I mi smo međusobno bili prijatelji, možda se tu rodila i ljubav, desila su se upoznavanja, upoznavanja tamo u, u...

Anita Susuri: Dakle, vaš suprug je shvatio da...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da. Mnogo su me dobro dočekali. Zahvaljujem se i porodici mog supruga i sveskrvu i sveskrvi jer kad ih je neko pitao: "Da li ćeš uzeti snaju jer je ona već zatvorenik?" Rekao je: "Ako sam je jednom zavoleo, sad ću je voleti još deset puta više". I to mi je dobro došlo, učinilo me mnogo jakim. Zahvaljujem im se danas za to jer su me jako dobro primili, jer je bilo prilika kad su se ljudi plašili i... međutim, ja sam ostavila jako dobru porodicu i našla sam porodicu koja me je dobro primila. Onda...

Anita Susuri: Dok ste bili u zatvoru, niste imali pravo za posete ili?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Imali smo posete da, da bila je poseta. Došli su na posetu, došla je mama, došao je tata, došao mi je verenik, došli su za posetu. Sigurno da smo bili ograničeni, nisi smeo mnogo da pričaš samo: "Da li si dobro?" Dakle, malo. Ali ne znam, kao mlada nije da sam, postala sam jaka, i ne znam da sam plakala ispred njih. Ni oni, ni mama, ne znam. Možda sam danas slabija, ne znam. Ali, dobro...

Anita Susuri: Koliko ste bili u zatvoru?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Dobro, dobro smo prošli na posetama. Svala je učila jedna-drugu: "Kaži to, ovo uradi, jer oni odmah reaguju". Jednom sam slučajno rekla: "Majko ja sam dobro, imam drugaricu imam to", i kaznili su me tako da su mi oduzeli jednu posetu. Ali zamalo sam htela da kažem da imam jednu mnogo dobru drugaricu, jer imam mnogo dobrih drugarica, ali tu je bio stop, dakle. To nije

dozvoljeno. Međutim, spasile smo se. Bilo je i onih koje su se razbolile od maltretiranja, bilo je... ali hvala Bogu, hvala Bogu izašle smo, izašle smo uspele i onda se život promenio jer su stvari tekle, stvari... nakon rata bio je drugačiji život, ni to nije bilo nešto lakše.

Oni ti mnogi izazovi koje imaju žene, kao što je porodica, porodični ekuilibar kad očneš da se suočavaš sa drugim stvarima. Onda rat, onda nakon rata ove političke stranke višepartijski sistem. Posle rata to nije bilo dobro sređeno, nije se dobro prihvatilo. Mislili smo da ćemo biti svi zajedno, mislili smo da višepartijski sistem neće doneti podele, neće služiti kao: "Zavadi pa vladaj", ta fraza neće služiti. I neće biti zid nego most. Mislili smo da će biti most, dakle višepartijski sistem. Ali svako je odabrao svoj smer, mislim sad nakon rata, sad '20, '15, '20. godina pa nadalje. Sad živim u Dečanima imam petoro dece. Živim sa suprugom i petoro dece. Naravno da se porodica uvećala imam unuke.

Anita Susuri: Hoću malo da se vratim kod završetka fakulteta?

Zurafete Beriša-Ljušaj: E ta istorija fakulteta. Naravno da nisam imala prava za studije. Sa pomoću nekih dobrih profesora ja sam uspela da apsolviram, dakle da apsolviram sa ispitima. I kad sam se ja udala, kad sam se udala u to vreme mi je ostalo još malo ispita, ostalo mi je i trudila sam se s vremena na vreme da putujem iz sela. Bila mi je velika želja da diplomiram i iz sela sam došla, nekad sam možda i sa bebom došla. Nakon dugog vremena, ne odmah, uspela sam da diplomiram. Jer mi je ostalo malo ispita ali i profesori su mi pomogli, s pomoću dobrih profesora sam uspela da diplomiram.

Onda ovaj drugi deo kad ja, ne znam zašto, ne znam zašto nisam imala toliko sreće nakon rata. I dan danas, možda zbog zapošljenja, ako me pitaš u čemu si ostala neispunjena u životu. Ja sam ostala neispunjena jer već dva puta sam dobila otkaz u Dečane zbog političkih stavova. Ipak, ja sam se trudila da diplomiram jer nije bilo lako da diplomiraš, s vremena na vreme dakle na određeno vreme, dala sam po neki ispit onda... uspela sam da diplomiram. Međutim, to je ova bolna priča da sam zbog partijskih ubeđenja dva puta dobila otkaz s posla u Dečanima.

Anita Susuri: Sad zadnjih godina?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, da, ja sam nezaposlena. Danas kad ja govorim, dakle ja sam nezaposlena. Iako sam diplomirala, profesorica sam Albanskog jezika, završila sam i sertifikovana sam za rukovodeću poziciju u prosveti, odnosno za direktora. Iako sam završavala obuke i dobila sertifikate i za biblioteku jer se to vezuje sa profesijom Književnost i jezik. Iako sam završila obuke za zdravstvo koje sam povezala sa farmacijom, ne znam, Dečane nije... zbog partijskih stavova ili ne znam razlog zašto oni... ovo je i velika prepreka u životu što nisam uspela da objasnim ime ili prezime koje sam proučavala. Međutim, imam zdravu porodicu, to je taj deo gde sam ispunjena.

Anita Susuri: Hoću da pričamo i o '90. godinama koje su bile veoma teške godine i kad su većinu otpustili s posla zbog sistema...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da.

Anita Susuri: Kako je za vas bilo sve to?

Zurafete Beriša-Ljušaj: '90. godine su mene našle kao majku sa decom. To je bilo vreme kada sam ja bila majka, imala sam velike porodične dužnosti. Naravno u ne toliko dobrim uslovima i taj deo je bio dosta uveren. Onda se desio rat i kao sve majke, kao svi građani Republike Kosova koji su se suočili sa puno izazova, sa puno...

Anita Susuri: Da li ste se udaljili u to vreme? Kako se desilo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Jedno vreme smo bili tu na selu. Neko vreme. Onda sma uzela decu i izašli smo, dakle ja sam ih, dakle htela sam da spasim decu. Bila sam sa četvoro dece. Tako da, bili su ti udari, to maltretiranje, svačija patnja je posebna tema o kojoj ne bih volela mnogo da pričam jer je bio teror, nešto užasno, jedan nejednak rat, nešto užasno, veliki priliv stanovništva iz sela u selo. Međutim to ostaje u istoriji. Iz sela u selo je bio najveći priliv naroda. Veliki prilivi naroda, trovanja po školama. Nisi znao kuda da ideš, nisi znao gde su ti deca najsigurnija, gde ti je porodica najsigurnija. Pričam o majkama, govorim o pitanju majki koje su imale odgovornost nad decom.

Anita Susuri: Ako možete da nam pričate o tome kako se desio oporavak nakon rata? Nastavak života?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, da. Nakon rata stvari su se promenile došao je višepartijski sistem što mislim da se nije dobro dočekao, umesto da se stvore, umesto da se stvore mostovi stvorili su se zidovi, manje više. Mene je našlo u, u Dečanu sa petoro dece i bila sam profesorica Albanskog jezika. Radila sam, radila sam pet godina u predškolsko u jednom selu opštine Dečana. Suprug je radio. Dakle... deca su već odrasla. Najstariji sin je studirao stomatologiju, Arber. Drugi je takođe studirao stomatologiju. Uslovi su bili malo teži jer je u pitanju školovanje dece. Pričaću malo o deci, dakle o porodici koju sad imam. Dva starija sinova su studirali stomatologiju, Arber, Miljot.

Onda su tri ćerke, nakon dva sina dolaze dve ćerke. Fortuna i ona je doktorka, radiolog. Onda je Fatbardha i ona studira fizioterapiju i takođe za stomatologiju. I ona je sad na kraju studija za stomatologiju, jer je završila fizioterapiju. Dakle, to je njih četvoro. A najmlađa ćerka studira u Akademiji umetnosti muziku. To je moja porodica.

Ja se uvek trudim da nešto radim. Iako je velika prepreka to što su me izbacili s posla za razlog koji ne znam ni sama. Radila sam, nakon pet godina sam radila sa ugovorom o radu u gradskoj biblioteci. Radila sma dve godine sa ugovorom o radu. Osam meseci sam radila bez ugovora, dobrovoljni rad za učenike i čitaoce, i tu su mi dali otkaz. Posle mnogo truda, posle mnogih konkursa za obrazovanje za direktorijum nisam uspela da se zaposlim.

Međutim, danas sam u Udruženju književnika Peći, u Udruženju bivših političkih zatvorenika, bavim se pisanjem. Prvu knjigu sam objavila u oktobru 2021. Prva knjiga koja je izašla bila je kao uspomena ili kao poklon, dakle ova knjiga je bila kao poklon. Najlepši poklon koji neko može da pokloni deci, porodici i prijateljima. Postoji knjiga koja je sada objavljena i jako sam srećna, tu ima lepih stvari i to je ta knjiga što bi ja rekla, "Živi kako bi ostavio trag".

Bio je moj isključivi san da ostavim svoj trag. Posle mnogo truda dali su mi otkaz na poslu, posle mnogo truda da motivišem druge, mislim da motivišem u obrazovanju, u kulturi. Nisu mi dali posao da bih mogla da izlazim ispred njih svaki dan, da vidim svakodnevno 50 učenika, da bih mogla svaki dan da izađem pred njih i da pričam o ovim stvarima. Nisam imala tu priliku. Dakle, odlučila sam da objavim tu knjigu da bih ostavila trag, da bih manje-više doprinela novoj generaciji i poštovala svu svoju rodbinu i život... tako da, moram ponovo da stanem i mislim šta mogu dalje uraditi, da stvorim nešto drugo osim ove knjige ili je to to.

Anita Susuri: Gospođo Zurafete, ako imate još nešto da dodate za kraj ili nešto što ste zaboravili da ispričate.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ja vam se mnogo zahvaljujem. Bio je jedan intimitan razgovor, porodični razgovor. Zahvaljujem se vama mladim devojkama, možda nešto nisam uspela [da ispričam] ali to je zbog emocija, zbog evokacija, jer ti kad ispričaš neku istoriju u tom momentu si u tim danima [doživljavaš te dane] i upleteš se u te emocije i možda sam nešto propustila i nisam postigla. Vi me razumete. Međutim, sve što sam htela da kažem je da je bio jedan iskren razgovor, intervju sa emocijom, jedan direktan intervju bez dekoracija, ili nečim što će me uzdizati, bio je jedan jednostavan intervju.

Hvala vam puno što ste me izabrali, što ste našli moje ime među svim tim imenima, i volela bih da mogu malo da doprinesem, da malo pomognem i vama kao mladim devojkama, mladim generacijama da to može da služi i drugima za dugi niz godina. To je moja doprinos koju sam ja dala, ali to je i vaša doprinos jer će te i vi jednog dana biti kao mi i nakon vas će neko da čita ove istorije i tu je dakle vaše ime. Vi ste uradili ovaj intervju i to je vaš veliki doprinos.

Anita Susuri: Hvala na vašem doprinosu i intervjuu!